

İSED

İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi

Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2021

KİTABİYAT

Kitap İsmi: Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri
Yazarı: Boris Aleksandroviç, SEREBRENNİKOV- Ninel, Zeynalova GADJEVA
Çeviren: Tefik Hacıyev- Mustafa Öner
Yayın Yılı: 2018
Yayın Evi: Türk Dil Kurumu Yayınları
Sayfa Sayısı: 255

Yazar

Gönül AÇIKGÖZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, email: gonulsoyler@gmail.com,
ORCID: 0000 0003 4292 7405

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Kitap Tanıtımı
Gönderim Tarihi: 20 Temmuz 2021
Kabul Tarihi: 10 Eylül 2021
Yayın Tarihi: 15 Aralık 2021

Kitabın yazarları Boris Aleksandroviç ve Ninel Zeynalova eş olan iki dil bilimcidir. Türkçenin yapısını, gelişme kurallarını genel dil bilimi normları düzeyinde ele aldıkları bu kitapta Türkçenin morfolojik kategorilerinin, eklerinin, fonetik birimlerinin ve genellikle ses kurallarının bilinen tarihten öncesine dayandığını belirtmişlerdir.

Türk yazı dillerinin tarihini karşılaştırmalı yöntemle ele almak çok emek isteyen bir iş olduğu için bu kitabın yazarları çalışmalarında sınırlar koyarak edebî Türk dillerini, Türk yazı dillerini, tarihi fonetik, tarihi morfolojik, tarihi sentaksı açısından ele alarak fonemleri başta, ortada ve sondaki yerini de örneklendirmiştir. Eser; Türk yazı dilleri tarihi üzerine gerekli bilgi edinmek isteyen araştırmacılara/ okurlara yardımcı olacak, çalışmalarında kaynaklık edecek bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır.

Ön Söz’ünde birinci baskısına göre dil malzemesi bakımından zengin olduğu, formüller ve sonuçların sağlaştırdığı, kaynak listesinin genişletildiği ifade edilmiştir. Eser” Yazarlar Hakkında Birkaç Söz “ (s.9-12) başlığıyla giriş yapılır. Ön Söz bölümünde (s.13-15) Türk dilinin karşılaştırmalı tarihi yöntem ile ele alındığını belirterek karşılaştırmalı tarihi yöntemde dikkat edilecek şeyin tarihi hareket olarak kabul edilen noktayı belirlemek ve Türk yazı dillerinin ünsüz ve ünlü yapısını, ismin hâllerini, kipleri, sözcükleri, söz dizimini ve cümlelerin ilkel modellerini tasarlamak olduğunu ancak bütün bu işlemlerin yapılmasının tüm dillerin tarihsel karşılaştırmasının yapılmasının zorluğu nedeniyle çalışmayı edebî Türk dilleriyle sınırladıklarını belirtmiştir. Eserin “Transkripsiyon” başlığıyla Türk yazı dillerinde aynı sesleri denk bir şekilde vermeye çalışıldığına değinilmiştir.

Eser “Ses Bilgisi”, “Şekil Bilgisi”, “Söz Dizimi”, “Kısaltmalar”, “Örnek Taranan Kaynaklar”, “Bilimsel Kaynaklar” başlıklarıyla oluşturulmuştur. Eserin ana konusunu üç bölüm halinde işleyen araştırmacılar birinci bölümde “Ses Bilgisi” ana başlığı altında ele alınan “Ön Türkçe Ünlü Yapısı” (s. 23-35) alt başlığıyla Türkçede 8 ünlü foneminin varlığı kabul edilir. Ünlüler kısa veya uzun olabilir. Kısa: a, e, o, ö, u, ü, ı, i; uzun: â, ê, ô, ö(uzun), û, ü(uzun), î, i(uzun). Bu bölümde en tartışmalı konu Türkçede kapalı (e) ünlüsünün olup olmadığı konusudur. Yazar burada bu sesin fonolojik özelliğinin olmadığını aynı zamanda /e / ve / i / seslerine de denk gelmediğini belirterek Ön Türkçede 8 ünlünün olduğunu kabul ettiğini söylemiştir. İlk hece ünlü yapısının zengin olduğunu, eklerin ünlü yapısının ancak a, e, ı, i sesleri ile sınırlı olduğunu dudaksız u/ü ünlülerinin eklerde sonradan çıkmış olabileceğini söylemiştir. Türkçede uzun ünlülerin Yakut, Türkmen, Halaç dillerinde kaldığını diğerlerinde kaybolmasının ise karakteristik bir özellik olduğunu belirtmiştir. Türkçenin tarihinin araştırılmasında ünlü uyumu önemlidir. Ön Türkçede ünlülerin uyumunun varlığı hakkında bilgi vardır. Ünlü uyumunun bozulması Özbek dilinde de olmuştur, Özbek edebî dili uyumunu yitirmiştir.

“Ön Türkçe Ünsüz Yapısı” (s.38-76) alt başlığıyla Ön Türkçe ünsüz sisteminin ayırt edici özelliğinin ünsüzlerin çoğunun dağılımının sınırlı olduğu, ancak sözün istenilen yerinde k, t, p, s, ç seslerine rastlamanın mümkün olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Ön Türkçede söz başında sedalı ünsüzlerinin olmamasını ispat sayarak Türk yazı dillerinde söz başı m, n, r, l sonantları ve sedalı z, g, c ünsüzlerinin olmadığı sonucuna vardıklarını; Türk yazı dillerinin iki dil grubunun açıkça seçilebileceğini söz başında sedalı patlayıcı ünsüzleri olanlar (Oğuz dilleri), söz başında patlayıcı, sedasız patlayıcı ünsüzleri olan (Kıpçak dilleri) diller şeklinde sınıflandırılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu bölümde, patlayıcı ünsüzler (s.38-49), sızıcı-patlayıcı ünsüzler (s.49-67), sürtünmeli ünsüzler (s.67-69), sonor (s.69- 74), türeme ünsüzler (s.74- 75), genel olaylar (s.75-76), vurgu hakkında (s. 77) bilgi verilmiştir. Türk yazı dillerinde ünsüzlerin değişmelerini harcanılan fizyolojik gücün yeterliliği ile açıklanabileceği, telaffuzu

zor seslerin zayıflaması ve sedalaşması, benzeşme gibi ses olaylarına neden olduğu belirtilmiştir.

İkinci bölümde “Şekil Bilgisi” ana başlığı altında isim (s.78-104) başlığıyla Türk yazı dillerinin hâl sisteminin gelişme tarihine, hâl sisteminde eski durumun değişme nedenlerine değinilmiş (s.78-87), nicelik kategorisi (s.87-90) yani +lAr ekinin toplu çokluğun iki eski belirtisi -l ve -r’nin birikmesi sonucunda oluştuğunu, çokluğun ifadesinde +lar/+ler ekinen geniş olarak yararlanıldığını bu ekin sadece Çuvaşçada kullanılmadığını belirterek Ön Türkçede toplu çokluğun eklerin yapısında z, k, l, m, n, r, ş ögeleriyle de ifade edildikleri belirtilmiştir. İyelik biçimleri (s.90-96) için ise özel eklerin iyeliği ifade ederken kullanılmasının eskiden beri karakteristik bir özellik olduğunu, burada teklik ve çokluk 3. şahıs ekinin asli şekli sorunun ilgi çektiğini, 3.tekil şahıs iyelik ekinin -sı varyantının ses boşluğunu gidermek ve yan yana olan ünlülerin çatışmasını önlemek için tampon ünsüzüne gerek duyulduğu için var olduğu ifade edilmiştir. İsim yapımında (s. 96-99) bazen isimlerden bazen de sıfatlardan türediklerini, küçültme anlamını sağlamak için özel küçültme eklerinin kullanıldıklarını (s.97-99), fiil köklerinden türeyen eski sıfatların isimleşmesiyle isimlerin oluştuğunu (s.99-102), -İş, -İg, -ç, -İç eklerinin kökenini aydınlatmanın zor olduğunu (s.102-103), kiplik anlamlı eklerin yardımıyla oluşan isimlerin varlığı açıklanmıştır. Sıfat başlığında ise (s.104-115) bazı Türkologların Ön Türkçede sıfatların esas bir dil ögesi olarak varlığına şüpheli yaklaşıklarını belirterek, Türk yazı dillerinde sıfatı yalın (türeme olmayan) ve türeme sıfatı olarak iki kategoriye ayırdıklarını, sıfatları karşılaştırmada soyut ve somut yolları kullandıklarını (s.106-107), sıfat yapım eklerini (s.107); belli belirti veya özellik bildiren ekler, küçültme ekleri, kiplik anlamlı ekler, eski fiillik sıfat ekleri olarak dört kategoride ele alınmıştır. Sayı (s.116-122); miktar sayıları, belirsiz miktar sayıları, sıra sayıları, toplu sayılar, üleştirme sayıları, üleştirme sayıları, kesir sayıları kategorisinde ele alınmıştır. Zamir (s.122-133) konusunda ise insanların konuşmalarında gösterme olmadan anlatmanın/anlaşılmanın zor olduğunu ifade ederek gösterme özelliği çok güçlü olan zamirleri işaret zamirleri, şahıs zamirleri, soru zamirleri, ilgi zamirleri, dönüşlülük zamirleri, genelleştirici- üleştirme zamirleri, belirsizlik zamirleri, olumsuzluk zamirleri olarak açıklamışlardır. Fiil (s.133-208) konusunu işlerken Türkolojide Türk yazı dillerinin başlangıç aşamasında adlar ve fiiller biçim bakımından farksızdır varsayımının hüküm sürdüğünü, bunu ispatlamak için isim ve fiil köklerinin ses denkliliğine dayandırdıklarını, Türk yazı dillerinin çeşitli gelişme aşamalarında fiil ve ismin gramerce sinkretik-paralel yasmasını isim ve fiillerin sonradan türeme biçimlerinin denkliği olarak değerlendirmenin gerektiğini kabul etmekten kaynaklandığını açıklanmıştır. Şahıs eklerini şimdiki, gelecek, öğrenilen geçmiş zaman ve uzak geçmiş zamanlar için karakteristik olan şahıs zamirlerinden ve şart, dı ekli geçmiş zamanda kullanılan kısmen iyelik ekleriyle iki kategoride ele alınmıştır. Zaman kategorisinde; şimdiki zaman, geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, uzak geçmiş zaman, gelecek zaman anlatılmıştır. Ayrıca fiil başlığı altında dört zamanın olduğu şöyle açıklanmıştır: 1. bar-a-min ‘giderim’ türü -a/-1 ekli şimdiki- gelecek zaman 2. -ır/-ir ekleri ile yapılan alırım ‘alırım’ türü şimdiki- gelecek zaman. 3. -dı/-tı ekleri ile yapılan aldım ‘aldım’ türü geçmiş zaman. 4. alırdım ‘daima alırdım’ türü belirsiz geçmiş zaman. Fiilin diğer zaman modellerinin Ön Türkçe dağıldıktan sonra oluşmuş olduğu ifade edilmiştir. Tür kategorisinde ise (s.176-180); meçhul, dönüşlülük, karşılıklılık- ortaklaşma, zorlama türü ve eklerinden bahsedilmiştir. Kip kategorisinde (s.180-185) Türk yazı dillerinde istek, şart, emir kiplerinin yeterince gelişmiş olduğu; tarz kategorisinde Türkologların böyle bir kategorinin olup olması konusunda birlik sağlayamadıklarını birçoğunun görüşünün tarz anlamını ifade eden özel birleşik fiillerin bulunduğu ve bunların da esas fiilin zarf fiil biçimi ile yardımcı fiilden oluşarak tarz anlamı kazandığı bildirilmiştir. Edat başlığında (s. 208-2210); asıl edatlar (arklık, başka,

berli, birlen, birle, bile, doğru, karşı, kebik, kezin, köre, sayın, taba, tegri, için); yardımcı sözcükler (ald 'ön', ara, art, ast, boz 'boy, iç, yân, orta, orın, son, üst) olarak iki grupta ele alınmış ve bunların asli sistemini belirlemenin zor olduğu da belirtilmiştir. Zarfların dilin çok değişken ögesi oldukları, bağlaçların hepsinin Genel Türkçenin malzemesi olarak değerlendirmenin zor olduğu bağlaçların da (da, ki) birleşik cümlelerin gelişmesiyle bağlayıcılara dönüştüğü, zarf fiillerin (de'p) bağlayıcıya dönüştüğü, şart kipi ve kayda, kaçan, kaysı vb. soru zamirlerinin de bağlayıcıya dönüştüğü ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde "Söz Dizimi" ana başlığı altında (s.213-247) söz diziminin tarihi kuruluşunda söz biriminin tipi yani basit cümle mi birleşik cümle mi tespit edilerek başlanılması gerektiği, morfolojik yapıya dikkat edilmesi, bağlayıcıların morfolojik özelliklerine dikkat edilmesi ve akraba dillerde cümle modelinin yayılma derecesinin belirlenmesinin incelemelerde izlenmesi gereken yollar olarak belirlenmiştir. Söz grupları da dört kategoriye ayrılarak ele alınmış, Türk yazı dillerindeki tamlama oluşumunun onların tipolojik özellikleriyle ilgili olduğu eklemeli yapının söz sırası kuralına bağlı olarak oluştuğu; cümlelerin isim ve fiil tiplerinin var olduğu, Türk yazı dilinin özelliğinin niteleyen+ nitelenen söz sırası ile açıklanabileceğine değinilerek, cümle yapılarında sıfat fiil, zarf fiil ve ad fiil yapılarının yarı cümle - yardımcı cümle terimiyle adlandırılmadan önce bu yapıların aydınlatılması gerektiği belirterek Türk yazı dillerindeki potansiyel yardımcı cümlelerin ortadan kaldırılması için izlenilecek yollara değinilmiş, sıfat fiil ve zarf fiil yapılarının yardımcı cümle olmadıkları aslında dönüşüm oldukları belirtmiş; Türk yazı dillerinde birleşik cümlelerin tarihi gelişmesini basit cümlelerin üstünlüğü, dönüştürücülerle ortaya çıkan bağlı biçim birimlerinin izlerinin belirlenmesinin gerekliliği, birleşik yapıların oluşumuyla açıklanmış ve melezleşmeye değinilmiştir.

Kitabın sununda ise "Kısaltmalar", "Örnek Taranan Kaynaklar" ve "Bilimsel Kaynaklar" yer almaktadır.

Eser; Ön Türkçeden günümüz Türk yazı dillerini ses, şekil, söz dizimi açısından ele alarak Türk yazı dilleri üzerine yapılmış titiz bir çalışmadır. Türk yazı dillerindeki karşılaştırmayı toplu halde ele alarak dille ilgilenen herkesin faydalanmaktan vazgeçemeyeceği bu kaynağı objektif bir şekilde dokusunu bozmadan çevirisini yaparak okurlara/araştırmacılara kazandırdıkları için Prof. Dr. Tefik Hacıyev ve Prof. Dr. Mustafa Öner'e teşekkürü borç biliriz.